

צורבא מרבנן בדף היומי

גיליון מס' 1

ברכות ב'ח'
ח'—י"ד טבת, שבוע פרשת ויחי, תש"פ

מאימתי קורין את שמע בערבין? (ברכות ב'ע"א)

המקור לחובה לומר קריאת שמע בערב הוא מהפסוק: "ובשכבך ובקומך" (דברים ו, ז; יא, יט). "ובשכבך" – זמן שכיבה.

המשנה הראשונה במסכת ברכות עוסקת בזמן בו מתחילים לקרוא קריאת שמע של ערבית, ומה הוא סוף הזמן שניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית.

בנוגע לסוף הזמן הובאו במשנה שלוש דעות:

משנה ברכות ב'ע"א

מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן.

עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר.

וחכמים אומרים: עד חצות.

רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר. מעשה שבאו בניו מבית המשתה. אמרו לו: לא קרינו את שמע. אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות, ולא זו בלבד אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר. ...אם כן למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה.

רש"י במשנה ובגמרא הסביר את מחלוקת התנאים במשנה, וכן הסביר מדוע אומרים פעמיים קריאת שמע של ערבית ומה המטרה בכל פעם.

רש"י ברכות שם

עד סוף האשמורה הראשונה - שליש הלילה, כדמפרש בגמרא, (ברכות דף ג א) ומשם ואילך עבר זמן, דלא מקרי תו זמן שכיבה, ולא קרינן ביה "בשכבך". ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה. לפיכך הקורא קודם לכן - לא יצא ידי חובתו.

אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת? כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, והכי תניא בברייתא בברכות ירושלמי. [ירושלמי ברכות א, א: תני. הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת? אמר רבי יוסי: אין קורין אותה בבית הכנסת בשביל לצאת ידי חובתו, אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דבר של תורה]. ולפיכך, חובה עלינו לקרותה משתחשך. ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו - יצא.

רש"י ברכות ג' ע"א

דברי אליעזר דריש בשכבך - זמן התחלת שכיבה, שבני אדם הולכים לשכב, זה קודם וזה מאוחר. ורבנן דרשי - כל זמן שכיבה, דהיינו כל הלילה, אלא שעשו סייג לדבר ואמרו עד חצות, ורבן גמליאל לית ליה ההוא סייג.

רש"י ברכות ד' ע"א-ע"ב

אי כרבי אליעזר סבירא להו - דאית ליה: "בשכבך" - כל זמן שבני אדם עוסקין לילך ולשכב, זה מקדים וזה מאחר. לימרו כרבי אליעזר - דאמר סוף האשמורה הראשונה, דודאי כל שדעתו לישן כבר שכב וישן. ואי כרבן גמליאל סבירא להו - דמשמע ליה "בשכבך" - כל זמן שבני אדם שוכבים, ויש בכלל הזה כל הלילה.

- ע"פ רש"י, מה הסברו של ר' אליעזר לפסוק "בשכבך", ומה הסבריהם של חכמים ורבן גמליאל לפסוק "ובשכבך"?

- לפי רש"י, יש לומר פעמיים בכל ערב את קריאת שמע. מה המטרה בכל פעם שאומרים, ובאיזו קריאה מקיימים את המצווה מהתורה?

תוספות חלקו על רש"י בנוגע לזמן \ מצב בו עיקר החובה לומר קריאת שמע של ערבית.

ברכות ב'ע"א תוספות ד"ה מאימתי

מאימתי קורין וכו' - פי' רש"י ואנן היכי קרינן מבעוד יום ואין אנו ממתניין לצאת הכוכבים כדמפרש בגמ'. על כן פירש רש"י שקריאת שמע שעל המטה עיקר והוא לאחר צאת הכוכבים. והכי איתא בירושלמי: אם קרא קודם לכן לא יצא, ואם כן למה אנו מתפללין קריאת שמע בבית הכנסת? כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. תימא לפירושו:

[1] והלא אין העולם גילין לקרות סמוך לשכיבה אלא פרשה ראשונה (לקמן דף ס:) ואם כן שלש פרשיות היה לו לקרות.

[2] ועוד קשה דצריך לברך בקריאת שמע שתים לפניו ושתים לאחריה בערבית.

[3] ועוד דאותה קריאת שמע סמוך למטה אינה אלא בשביל המזיקין כדאמר בסמוך (דף ה.) ואם תלמיד חכם הוא אינו צריך.

[4] ועוד קשה דא"כ פסקינן כרבי יהושע בן לוי דאמר תפלות באמצע תקנום פי' באמצע בין שני קריאת שמע בין קריאת שמע של שחרית ובין ק"ש של ערבית. ואנן קיי"ל כר' יוחנן דאמר לקמן (דף ד:): איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה.

לכן פי' ר"ת דאדרבה קריאת שמע של בית הכנסת עיקר.

ואם תאמר היאך אנו קורין כל כך מבעוד יום? ויש לומר דקיימא לן כרבי יהודה דאמר בפרק תפלת השחר (דף כו.) דזמן תפלת מנחה עד פלג המנחה דהיינו אחד עשר שעות פחות רביע, ומיד כשיכלה זמן המנחה מתחיל זמן ערבית. ואם תאמר היאך אנו מתפללין תפלת מנחה סמוך לחשכה ואפילו לאחר פלג המנחה? יש לומר דקיימא לן כרבנן דאמרי זמן תפלת המנחה עד הערב ואמרינן לקמן (דף כז.) השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד.

מכל מקום קשיא דהוי כתרי קולי דסתרן אהדדי, שהרי מאיזה טעם אנו מתפללין ערבית מיד לאחר פלג המנחה משום דקיימא לן דשעת המנחה כלה כדברי רבי יהודה, ומיד הוי זמן ערבית ובזמן התפלה עצמה לא קיימא לן כרבי יהודה אלא כרבנן.

על כן אומר ר"י דודאי קריאת שמע של בית הכנסת עיקר. ואנו שמתפללין ערבית מבעוד יום, סבירא לן כהני תנאי דגמרא (ברכות ב ע"ב) דאמרי משעה שקדש היום, וגם משעה שבני אדם נכנסים להסב דהיינו סעודת ערב שבת והיא היתה מבעוד יום, ומאותה שעה הוי זמן תפלה. וגם ראייה (לקמן כז) דרב הוי מצלי של שבת בערב שבת ומסתמא גם היה קורא קריאת שמע. **מכל אותן הראיות משמע דקריאת שמע של בית הכנסת היא עיקר.**

והא דקאמר בירושלמי "למה היו קורין בבהכ"נ" וכו'? **אומר ר"ת** שהיו רגילין לקרות ק"ש קודם תפלתם, כמו שאנו רגילין לומר "אשרי" תחלה, ואותה ק"ש אינה אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. ומכאן נראה מי שקורא ק"ש על מטתו שאין לברך, וגם אינו צריך לקרות אלא פרשה ראשונה. [ראה גם: ו ע"א תוד"ה המתפלל; ברכות כו ע"ב תוד"ה יעקב]

- מדוע השאלות ששאל ר"ת על רש"י לא קשות על פירושו שלו?
- הסבר את נימוקיהם של ר"ת ור"י בביסוס המנהג לומר קריאת שמע של ערבית בבית הכנסת ומבעוד יום, ואת ראיותיהם.
- עין שוב בדברי רש"י, והוכח את דברי ר"ת: "על כן פירש רש"י שקריאת שמע שעל המטה עיקר והוא לאחר צאת הכוכבים".
- האמנם רש"י כתב "שקריאת שמע על המיטה עיקר"? הצע דרך אחרת להסבר שיטת רש"י.

הרשב"א יישב את רוב הקושיות של ר"ת על רש"י [המספרים בהתאמה למיספור שאלות ר"ת]

רשב"א ברכות ב ע"א

[4] ומה שהקשה ר"ת ז"ל מדק"ל כר' יוחנן דאמר שצריך לסמוך גאולה לתפלה? אין הכי נמי מדינא הכי הוי כשמתפלל שלא בבית הכנסת, אי נמי כשהגיע זמן המקרא קודם שיתפלל תפלת הערב. הא לאו הכי מתפלל עם הצבור, משום דתפלת הרבים עדיפא מסמיכת גאולה לתפלה של ערבית שהיא אינה חובה אלא רשות.

[2] ומה שאין אנו קורין אותה על מטותנו בברכותיה? משום שאין הברכות מעכבות, כדמוכח בהדיא בירושלמי ממתני' דהיה קורא בתורה והגיע זמן המקרא.

[1] ומה שאין אנו קורין אלא פרשה ראשונה? מפני שהיא של תורה אבל של דבריהם כיון שקראהו בבהכ"נ לא חייבוהו עוד לחזור ולקרות.

ומנהגנו אנו ודאי נראה שהוא התפוש בידינו ובא מאבות ראשונים והיא מה שאמרו בירושלמי.

- הסבר את תשובותיו של הרשב"א לקושיות ר"ת.
- השב תשובה גם לשאלה [3].

הפני יהושע שלל את ההנחה שבדברי ר"ת על פיו רש"י מבין **שעיקר** קריאת שמע של ערבית הוא בקריאת שמע על המיטה.

פני יהושע ברכות ב ע"א

נראה לענ"ד אחר העיון והדקדוק היטב בלשון רש"י, יראה לי שאין כוונתו דבק"ש שעל מטתו סגי לכתחילה. שהרי כתב להדיא "לפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך", ופשטא דלישנא משתחשך ודאי משמע דהיינו מיד בשעת צאת הכוכבים. ולפי"ז מצינא למימר בפשיטות דלשיטת רש"י ז"ל כן הוא מעיקר הדין לכל מי שרוצה לקרות ק"ש בזמנה יקראנה משעת צאת הכוכבים דהיינו כל שלש פרשיות. אלא לפי שאף בימי רש"י ז"ל ראה הלכה למעשה שאין כל העולם זהירין בכך לחזור ולקרותה משתחשך כדינא, דלאו כו"ע דינא גמירי וסברי שכבר יצאו בק"ש שבבית הכנסת, והיה נראה לו לרש"י דבשביל חששא זו לא היה להם לחכמים לתקן ק"ש שבבית הכנסת כלל דלא ליתי לידי תקלה שלא יקרא ק"ש בזמנה כלל ועוקר דבר מן התורה. ואי משום לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, היה באפשר לתקן פרשה אחרת כי היכי דלא ליתי לידי תקלה... לכך מסיק רש"י ז"ל דאפילו הכי לא איכפת לן בהאי חששא, כיון דבדיעבד מיהא יוצא בפרשה ראשונה שעל מטתו. כנ"ל נכון וברור בשיטת רש"י ז"ל ובכוונתו.

- ע"פ דברי הפני יהושע, הסבר את שיטת רש"י בנוגע לשתי הפעמים בהם אומרים קריאת שמע של ערבית – מדוע אומרים פעמיים, ומה המטרה בכל פעם?
- עין שוב בדברי רש"י. האמנם רש"י כתב "דבדיעבד מיהא יוצא בפרשה ראשונה שעל מטתו"?

הלכה למעשה

בקהילות רבות נהגו גם כיום להתפלל תפילת ערבית מוקדמת על מה הם נסמכים?
הטור הסביר מדוע נהגו להקדים להתפלל ערבית ולקרוא קריאת שמע של ערבית לפני צאת הכוכבים.

טור אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלה

מתוך הדוחק נהגו כן לפי שהציבור מתקבצין לתפלת המנחה ואילו לא היו קורין שמע ומתפללין תפלת ערב עד צאת הכוכבים היה כל אחד הולך לביתו והיה טורח עליהם להתקבץ אח"כ ולא היו מתפללין בציבור ולפיכך נהגו כן וסמכו על הני תנאי דברייתא אף על גב דלכתחלה אין לקרותה קודם צאת הכוכבים כסתמא דמתני' ומ"מ גם לפרוש ר"י אין למהר לקרותה כל כך מבעוד יום קודם צאת הכוכבים.

השולחן ערוך פסק כיצד יש לנהוג אם ציבור מקדימים לקרוא קריאת שמע מבעוד יום
שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלה

ואם הציבור מקדימים לקרות ק"ש מבעוד יום, יקרא עמהם קריאת שמע וברכותיה ויתפלל עמהם, וכשיגיע זמן, קורא קריאת שמע בלא ברכות.

הט"ז הקשה על פסיקת השולחן ערוך, והציע הצעה אחרת, כיצד יש לנהוג.

ט"ז אורח חיים סימן רלה ס"ב

(ב) הרב בשולחן ערוך...בחר לו דרך זה שבבית הכנסת יקרא ויתפלל במתכוין לצאת, ולרווחא דמלתא יקרא פעם שני בלא ברכה בצאת הכוכבים. וזה תמוה לי מאד. דאם כן למה זו מדרכו של רש"י לצאת בקריאת שמע שעל המטה והיה לנו לתקן ולומר שיקרא באמת ג' פרשיות קודם המטה. ואם כך לא יהיה שום קושיא מה שהקשה התוספות על רש"י, רק קושיא דקורין בלא ברכות, וקושיא שעושים כר' יהושע בן לוי, וזה לא מתורץ גם לדרך השולחן ערוך.

...ועל כן נלע"ד דבאמת כל מאן דחש למיעבד על צד הטוב בזה, יקרא קריאת שמע על מטתו ויכוין לצאת ידי חובה בזה ולא מפני המזיקין, ולא יצטרך לקרות רק ב' פרשיות כיון דכבר קרא ויצא ידי חובה בבית הכנסת כמ"ש בית יוסף בשם הרב רבנו ירוחם לפי דרכו, וזה נכון יותר מדרך השולחן ערוך. דבדרך השולחן ערוך קרוב לודאי שבשעת צאת הכוכבים אפשר שישכח לקרות, בפרט שכבר קרא ויצא, רק שצריך לחזור משום רוחא דמילתא כמו שכתב. מה שאין כן בשעת שכיבה דיש אז התעוררות לקרות מפני המזיקין ובזה אין אדם עשוי להשכח. כנלע"ד נכון לכל מי שרוצה לצאת לרווחא דמלתא. שוב מצאתי בספר מטה משה שרש"ל קרא על מטתו כל ג' פרשיות.

- הסבר מה הפריע לט"ז בפסיקת השולחן ערוך, ומדוע?
- אלו שאלות ששאל תוספות על רש"י, קשות גם על פסיקת השולחן ערוך?
- מה ההצעה שהציע הט"ז בנוגע לאמירת קריאת שמע של ערבית בקהילה שמקדימים לקרוא אותה מבעוד יום, ובמה מעלתה ויתרונה על פני הצעת השולחן ערוך.

פוסקי זמננו פסקו את ההלכות הנוגעות לנוהגים להתפלל ערבית לאחר פלג המנחה.

ילקוט יוסף, סימן רלה - זמן קריאת שמע של ערבית

לכתחילה מצוה מן המובחר להתפלל ערבית ולקרוא קריאת שמע אחר צאת הכוכבים. ומכל מקום כבר נהגו אצלנו להקל להתפלל ערבית קודם השקיעה [אחר פלג המנחה, שהוא שעה ורבע בשעות זמניות מצאת הכוכבים] ואף מתפללים מנחה סמוך לשקיעה, וסומכים תפלת מנחה לערבית. וצריך לחזור ולקרוא קריאת שמע אחר צאת הכוכבים. [ויש שלא נהגו לחזור ולקרוא קריאת שמע, אם התפללו ערבית בבין השמשות, משום ספק ספיקא, שמא הלכה כרבי יהודה דמפלג המנחה הוי זמן קריאת שמע של ערבית, ושמא בין השמשות לילה. וראה בפתח הדביר סימן רלה. ומ"ש מרן בסימן רלה שיחזור לקרוא ק"ש בצאה"כ, לכתחלה קאמר]. ומיהו נכון מאד לקיים שיעורי תורה בין מנחה לערבית, ולהתפלל ערבית אחר צאת הכוכבים, שמצוה גוררת מצוה. ויש נוהגים שלא להתפלל ערבית מבעוד יום, ביום שהתפללו בו מנחה אחר פלג המנחה שלא לעשות תרתי דסתרי ביום אחד. וגם בזה כבר נהגו להקל, ויש להם על מה שיסמוכו.

הרב אברהם ישעיהו פפויפר, אשי ישראל, פרק כח, יא-יב

יא. ציבור המקדימים להתפלל ערבית מפלג המנחה וגם קוראים בה קריאת שמע עם ברכותיה, ...חייב כל אחד לחזור ולקרוא כל ג' פרשיות של קריאת שמע בצאת הכוכבים אך בלא ברכותיה. וכך לא יחזור ויתפלל שמונה עשרה, וכשקורא קריאת שמע קודם זמנה לא יכוון לצאת בה ידי חובה, ובקריאה השניה שקורא בזמנה, יכוון לצאת בה ידי חובת קריאת שמע.

יב. יחיד הנמצא במקום שמקדימים להתפלל מעריב קודם צאת הכוכבים, ואם לא יתפלל עמהם לא יהיה באפשרותו להתפלל בציבור, יתפלל עמהם כל תפילת ערבית, ובצאת הכוכבים יחזור לקרוא קריאת שמע, דכאן גם סומך גאולה לתפילה, וגם מתפלל עם הציבור.

אמונה

ילקוט שמעוני, תורה פרשת ואתחנן רמז תתלה

משל לחכם שהיה לו בן והיה מעלה לו שתי סעודות בכל יום אחת בבקר ואחת בערב. אחר ימים ראה החכם את בנו שהעני ולא היה יכול לעשות כשם שהיה למוד. קרא לו אביו ואמר לו: בני, יודע אני שאין בך כח לאותן שתי סעודות שהיית מביא לי, איני מבקש ממך אלא שתהא שומע אותי דורש בבית הכנסת ב' פעמים ביום, והוא ערב לי כאותן שתי סעודות שהיית מעלה לי. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: לשעבר הייתם מקריבין לי שתי פעמים ביום "את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים" (במדבר כח, ד). וגלוי וידוע לפני שבית המקדש עתיד ליחרב ומכאן ואילך אי אתם יכולין להקריב קרבנות. אלא מבקש אני תמורתן של קרבנות - שמע ישראל בבקר, שמע ישראל בערב, ועולה לפני יותר מכל הקרבנות.

מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור א

אמר ר' אליעזר: ומה אני מקיים "ובתורתו יהגה יומם ולילה" (תהילים א, ב)? אמר ליה ר' יהושע: זו קריאת שמע, שאם אדם קורא אותה שחרית וערבית, מעלה עליו הקדוש ברוך הוא כאילו יגע בתורה יומם ולילה.